

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТДИУ

Халқаро туризм
факультети

CEDR

“Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари
ва муаммолари” илмий-тадқиқот
маркази

ХАЛҚАРО ТУРИЗМ ФАКУЛЬТЕТИ

ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ВА ЛОГИСТИКА КАФЕДРАСИ

КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ЛОГИСТИК ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Республика илмий-амалий конференцияси

маъруза тезислари тўплами

2019 йил 17 декабрь

ТОШКЕНТ

		250
Карриева Б.К.	Тадбиркорлар фаолиятини инновацион ривожлантиришда Глобал космик навигация тизимидан фойдаланиш	253
Карриева Ё.К. Абдуллазизова Х.Н.	Тўқимачилик тармоғининг бренд стратегиясида хорижий тажрибалар	260
Кучаров А. С. Ишманова Д. Н. Мурзалимов А.О. Мурзалимова К.А.	Государственное регулирование конкурентных отношений	263
Қосимова Д.С. Азларова Д.А.	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни	270
Махмудов С.Б.	Тижорат банкларида корпоратив бошқарувни жорий этиш хусусиятлари	274
Меликулов А.Н.	Миллий маҳсулотларни жаҳон бозорига олиб чиқишда маркетинг стратегияларидан фойдаланиш	279
Меликулов А.Н. Нормуродов Ҳ.Э.	Ташки бозорларда товар ва хизматлар рақобатбардошлигини ошириш йўллари	282
Носирова Н.Ж.	Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес ва тадбиркорликнинг ўрни	286
Отаханов С.Ф.	Ўзбекистонда еврооблигациялар эмиссияси ва уларнинг миллий иқтисодиётдаги ўрни	294
Пирматов Т.С.	Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланиш омили сифатида	296
Пўлатхўжаева Д.	Корхоналарни моддий ресурслар билан таъминлаш стратегиясининг молиявий-иқтисодий натижаларини таҳлил қилиш орқали самарадорликни аниқлаш	303
Рустамов Н.И. Сафаров Қ.Н.	Мамлакатимизда кичик бизнесни инновацион ривожлантириш йўналишлари	308
Сайдуллаев Ш.Ш.	Четыре рекомендаций по составлению правильного бизнес-плана	311
Собиров А.А.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш орқали аҳоли даромадларини ошириш истиқболлари	313
Суннатуллаев О.У.	Инсон капиталига инвестицияларни самарали йўналтириш	316
Суюнов Д.Х.	Ўзбекистонда акциядорлик жамиятларини ривожлантиришнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш	320
Тоғиев М.М. Назаров Ш.Х.	Современные тренды по управлению банковскими рисками	323
Умаров Ш.	Объективная необходимость и значение применения инновационных механизмов бенчмаркинга на предприятиях электронной коммерции	331
Умарходжаева М.Г. Умарова З.Т.	Стратегии управления корпоративными рисками	333
Усмонов У.М.	Давлат-хусусий сектор шерикчилигини ривожлантиришда бюджетдан ташқари жамғармаларнинг аҳамияти	337
Файзиёва Н.Ш.	Методы финансирования предприятия в современной практике Казахстана	340
Файзиёва Н.Ш.	Тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришда уларнинг	

стратегияси тўғрисида”ги фармони. – Т., 2017 йил 7 февраль,

4. <http://uza.uz/oz/politics/kichik-biznes-va-tadbirkorlikni-rivozhlantirish-bo'yi-cha-yang-23-07-2019>.

5. <https://stat.uz/uz/>

С.Б. Махмудов

*Корпоратив бошқарув кафедраси ассистенти,
ТДИУ*

ТИЖОРАТ БАНҚЛАРИДА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Иқтисодиётда корпоратив сектор энг ривожланган чўққисига кўтарилиши билан микро ва макро даражаларда бошқарувнинг оптимал шароитларни яратишга интилган. Мавжуд фактларнинг аҳамиятлиси корпорацияларнинг банк, молия ва тижорат тузилмалари билан бирлашиши натижасида ҳар бир хўжалик бирлашмаси фаолиятнинг энг максимал даромад келтирувчи соҳасида шуғулланиш имкониятига эга бўлишади.

Халқаро ва миллий мутахассисларнинг тарифлашларича, банклардаги замонавий корпоратив бошқарувнинг бир-бирлари билан ўзаро муносабатларга киришувчи асосий иштирокчилари мавжуд бўлиб, улар:

- *Тартибга солувчи ва назорат қилувчи агентликлар* – банк секторида рискларни бошқариш билан боғлиқ параметрлар меъёрларини тартибга солишни ўрнатади;

- *Акциядорлар* – корпоратив бошқарув жараёнлари устидан масъул раҳбарларни тайинлаш ҳуқуқига эга шахслар;

- *Банк кенгаши* – турли банк сиёсатларини ўрнатувчи, банклар фаолиятининг стратегик йўналишларини аниқловчи, бошқарув таркибини тайинловчи ва банклар фаолияти самарадорлиги устидан назорат ўрнатувчи шахслар;

- *Бошқарув таркиби* – банк кенгаши томонидан ўрнатилган сиёсатни амалга ошириш механизми ва тизимини ташкил этади, банкни бошқариш учун ваколат ва зарур тажрибага эга бўлади ҳамда ахлоқий нормалар ижроси устидан назорат ўрнатади;

- *Ички аудит* – банк фаолиятида ички тизим назорати мустақил баҳолашни тақдим этади;

- *Ташқи аудит* – рискларни бошқариш сиёсати устидан баҳолашни амалга оширади;

- *Рейтинг агентликлари* – рискларни кўрсатади ва жамоатчиликни хабардор қилади;

- *Таҳлилчилар* – рискка асосланган маълумотларни ўрганади.

Шундай қилиб, корпоратив бошқарув банклар фаолиятида муҳим бўлган бошқарув ва назоратни амалга оширишни ўзида мужассам этади. Унинг

тузилмаси компаниянинг барча иштирокчилари орасида ҳуқуқ ва мажбуриятларни тақсимлайди.

Банкларда юқори даражали янги рискларни юзага келтирувчи молиявий инструментларнинг пайдо бўлиши натижасида уларда корпоратив бошқарувнинг роли ортиб бормоқда. Бутун банк тизимида турли хилдаги рискларнинг бир-бири билан боғлиқлиги кун сайин ортиб, мураккаблашмоқда. Рискларни бартараф этиш ва ўз рақобатбардошлиklarини таъминлаш мақсадида ҳар бир банк ўзининг максимал даражадаги самарали бўлган корпоратив бошқарув методларини топишга интилади.

Акциядорлик жамиятлари шаклидаги банклар фаолиятини бевосита акциядорлар, банк кенгаши ва бошқарув менежерлари бошқаради. Масъулиятнинг катта қисми Банк кенгаши зиммасига тўғри келиб, улар акциядорлар манфаатларини ифода этади ва ҳимоя қилади. Банк кенгаши аъзолари уларнинг ишончли вакили ҳисобланиб банк активларини ҳимоя қилишга мажбур бўлиб, банк, акциядорлар ва омонатчилар манфаатларини ўз манфаатларидан ҳам юқори кўришади.

Банк фаолияти акциядорлар капиталини ошириш ва корпоратив фойдани кўпайтиришга йўналтирилган бўлиши ва бунинг натижасида ҳар бир акция баҳоси қимматлашиши лозимдир.

Аммо халқаро амалиётда йирик корпорация ва тижорат банкларининг самарасиз бошқарилуви ва бошқа сабаблар туфайли акциядорлар капиталининг самарасиз айланиши, банкротлик ҳолатларининг юзага келиши кузатилмоқда. Йирик корпорацияларнинг молиявий муваффақиятсизликка ва банкротликка учраши сабабларини ўрганиш натижалари шундан далолат берадики, бу ноҳуш воқелиklar асосан эндоген омиллар таъсирида содир бўлади. Бундай омиллар сифатида бошқарув ва ахборотни назоратга олиш тизимларининг самарасиз ишлаши, мажбуриятларнинг нотўғри тақсимланганлиги, хўжасизлик, қарз юкининг юқорилиги, молиявий найранглар, рискларни тўғри бошқара билмаслик, бухгалтерлик ҳисоботини қасддан бузиш ва бошқаларни кўрсатиш мумкин. Масалан, Буюк Британиянинг узок тарихга эга ва барқарор ҳисобланган Barings банкининг банкрот бўлишида, ташкилотдаги энг муҳим лавозимлар ягона шахс – Ник Лисон (Nick Leeson) кўлида тўпланганлиги катта роль ўйнади. Ник Лисон ўзининг мавқеидан фойдаланиб рухсат берилмаган йирик операцияларни амалга оширди ва оқибатда компанияни банкротликка олиб келди.

Шу сабабли акциядорлар малакали ва профессионал раҳбарларни ёллашади, бунинг эвазига эса ўзлари томонидан сарф қилинган капитал маблағларни самарали бошқарилишини талаб этишади. Аммо худди мана шу вазиятда *“манфаатлар зиддияти”* номли машҳур муаммо юзага келиб, акциядорлар ва менежерлар манфаатлари бир-бирлари билан тўғри келмаслиги ёки умуман тескари бўлиши ҳам мумкин. Масалан: банк акциядорлари аниқ муддатларда қатъий тўланадиган дивиденд олишдан манфаатдордир. Бошқарувчилар нуқтаи назарида дивидендга йўналтириладиган маблағлар кўпроқ фойда олиш учун бошқа мақсадларга инвестиция қилинишини

хоҳлашади. Бундай турдаги зиддиятлар асосан лойиҳаларни тасдиқлашда юзага келиб, акциядорлар кам рискли ва ҳатто кам фойда келтирувчи соҳаларга инвестиция қилишни афзал кўришади, бошқарувчилар эса риск даражаси юқори бўлган ва натижада катта молиявий кўрсаткичларга эга бўлиши мумкин бўлган соҳаларни ёқтиришади.

Зиддиятларни минималлаштириш учун ҳам Банк кенгаши ташкил қилиниб, акциядорлар ва омонатчилар манфаатларини ҳимоя қилишга уринишади. Бундай ҳимоянинг самарали бўлиши банк ва бошқарувчи органнинг умумий манфаатлари қанчалик мос келиши билан асосланади.

Манфаатлар зиддияти корпоратив бошқарувнинг ажралмас бир қисми бўлиб, унинг муҳимлигини халқаро тажриба билан таққослаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Корпоратив бошқарувнинг ривожланиши халқаро амалиятда турли хиллиги билан фарқланади. Корпоратив бошқарув тизими орасидаги турли тафовутлар кўпинча аутсайдер ва инсайдер тушунчаларини умумлаштириш билан боғлиқ. Биринчи ҳолатда компания акциялари кўп бўлмаган, бир нечта субъектлар ўртасида жамланганда, компания бошқаруви устидан назорат ўрнатиш корпорация инсайдерларига тегишли бўлади ва бу вазиятда ташқи бошқарув тизими бўлган қўшиб олиш, эгаллик қилиш ва бошқа тизимлар ҳеч қандай роль ўйнамайди.

Инсайдерлар томонидан компаниялар фаолиятини назорат қилиш уларнинг кенгайиши истиқболини чеклаб қўяди ва манфаатдор шахслар таркибини кам сонли акциядорлар ташкил этади. Аутсайдерлар тизими доирасида эса компания капиталлари асосан тарқоқ, сочилган тарзда бўлади ва турли ҳолатларда фаолият назорати акциядорлар томонидан билвосита усулларда, яъни капитал бозори, мустақил директорлар орқали амалга оширилади.

Халқаро амалиятда корпоратив бошқарувнинг “америкача”, “немисча”, “японча” моделлари мавжуд бўлиб, бошқарувнинг ўзига хослиги банк тизими билан боғлиқдир.

Банк тизимига оид “Америкача” модели *тижорат ва инвестицион-банклар* фаолиятига бўлиниши билан асосланади. Бундай бўлинишга бўлган зарурат аҳоли томонидан тақдим этиладиган омонатлар фавқулодда таваккалчиликларга дучор қилинмайди. Яна бир муҳим томони иштирокчиларнинг кўп сони билан ажралиб туради. Булар: бошқарувчилар, директорлар, акциядорлар (асосан институционал инвесторлар), ҳукумат тузилмалари, биржалар, консалтинг фирмалари ва бошқалардир. Ушбу моделга яқка тартибдаги ва корпорациядан мустақил бўлган акциядорларнинг бўлиши, шунингдек, бошқарувчилар, директорлар ва акциядорларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи аниқ ишлаб чиқилган қонунчилик базаси хосдир.

Банкларнинг ушбу моделдаги роли катта эмас, унда бошқарувнинг ягона коллегиял органи – директорлар кенгаши кўзда тутилган бўлиб, унга акциядорлар ва ижро органи раҳбарлари киради, шунингдек АҚШ қонунчилигига кўра бош директор ва компания директорлар кенгаши раиси

лавозимларини қўшиб олиб боришга рухсат берилган бўлиб, бундай ҳолатни 80 фоиз компаниялар фаолиятида кузатиш мумкин.

Мазкур моделда мулкдорларнинг асосий мақсади – корпорация акциялари курси қийматининг ўсиши ҳисобига даромад олиш. Шунинг учун инглиз-америка моделида асосий ролни фонд биржалари ўйнайди ва улар листинг бўйича талабларни, ахборот очиклиги даражаси, шаффофлик ва бошқа талабларни белгилайди.

Бошқарувнинг “Немисча ёки континентал модели” уч бўғинли бўлиб, акциядорлар умумий йиғилиши, кузатув кенгаши ва бошқарувдан иборатдир. “Немисча” моделни қўлловчи мамлакатларда маълум даражадаги концентрацияни кузатиш мумкин. Йирик немис компанияларида бешта йирик компаниялар ҳиссасига уларнинг ҳар бири акцияларининг 40 фоиздан ортиқроғи тўғри келади. Бу эса инглиз фирмалари мол-мулки концентрацияси даражасидан икки баравар ва Шимолий Америка фирмалари мол-мулки концентрацияси даражасидан 60 фоизга юқоридир. Германияда акциядорлик компанияларининг 71 фоиздан кўпроғида мулкдор акцияларининг 50 фоизини назорат қилади, 35 фоиз акциядорлик компанияларида эса акцияларининг ҳамма 100 фоизи битта мулкдорга тегишли.

Германияда якка тартибдаги инвесторлар-жисмоний шахслар ҳиссасига 17 фоиз акциялар тўғри келади, корпоратив инвесторлар эса немис компаниялари акцияларининг 64 фоизини назорат қилади (22% молиявий институтлар, жумладан банклар, суғурта компаниялари, пенсия жамғармалари ва бошқалар, 42% номолия корпорациялари). Бундан ташқари Германия коопорациялари капитали тузилмасида хорижий инвесторларнинг (14%) ва давлатнинг (5%) ҳиссаси катта, бу эса Англиядаги худду шундай кўрсаткичлардан икки баравар юқори.

Германияда директорлар кенгашида раислик қилиш ҳуқуқи кўпинча банкларга берилади. Энг катта акциялар пакетлари эгаларининг манфаатларини тижорат банклари ҳимоя қилади.

Шундай қилиб, Германияда корпорациялар устидан банк назорати тизими қарор топган. Германия моделининг асосий ютуғи деб ижтимоий ўзаро таъсир тамойилининг амал қилиши деб эътироф этилади, ушбу тамойил корпоратив муносабатларда барча иштирокчиларнинг манфаатларини ўзаро мослаштиришга қаратилган. Шунингдек, барча иштирокчиларни узоқ муддатли мақсадларга бўйсундиради, корпорация барқарорлигини ва улар ўртасидаги алоқаларнинг турғунлигини оширади. Камчиликларга эса немис компанияларининг етарлича мослашувчан эмаслиги, рискдан қочишлари, айрим қарорларни тез қабул қила олмасликлари киради.

Корпоратив бошқарувнинг “Японча” модели Иккинчи жаҳон уруши даврида америкалик мутахассислар тазйиқи остида шаклланган. Ушбу модель “Асосий банк тизими” номига асосланган бўлиб, банклар бошқа турли компаниялар билан ўта мураккаб бўлган муносабатларга киришади ва барча тузилманинг бошида “Асосий банк” туради. У холдинг компанияси мисолида

бўлиб, бошқа компаниялар акциялари улушларига (ҳар бирининг низом жамғармасининг 5 фоиздан кўп бўлмаган ҳажмда) эгаллик қилади.

Бу тизим жалб этилган аъзолар орасида узоқ муддатли муносабатларни ўрнатишга сабаб бўлади. Асосий ютуқлардан бири банклар томонидан асосий қарздорлар тўғрисидаги батафсил маълумотларни олишга зарурат бўлмайди. Бундай маълумотларга “Асосий банк” эгаллик қилади ва қолганлари эса унга эргашишади.

Тизимга кирувчи барча молиявий институтлар ва корпорациялар ўз мижозларининг салмоқли акция улушларига эгаллик қилишади, бу, ўз навбатида, улар орасидаги муносабатларини мустаҳкамлайди ва жадаллаштиради.

Айтиш жоизки, барча фарқланишларга қарамасдан самарали корпоратив бошқарувни таъминловчи умумий тамойиллар шаклланиб борди. Улардан бири компания бошқарувига акциядорлар таъсир кучининг ошиб бориши бўлди. Акциядорлар ролининг компания бошқарувида кучайиши ўтган асрнинг 80-йилларидан бошлаб сезила бошланди. Ўша пайтларда компания раҳбарлари бошқарувни ўз қўлларига олиб учинчи шахслар (бошқа компаниялар) ёрдамида акцияларни сотиб олишди ва кейинчалик уларни бошқа ташкилотларга қисмларга бўлиб сотишни бошлашди. Бу каби қайта ташкил этишдан асосий мақсад компания фаолиятини яхшилаш эмас, аксинча акциялар сотуви орқали кўпроқ даромад олиш эди.

Бундай ҳодисалар ривожини натижасида нафақат акциядорлар назоратини йўқотиш хавфи остида қолди, балки бутун жамият акциядорлар ролининг ошириш ва мустаҳкамлаш заруратини англаб етди. Кучли акциядорларсиз компания доимо акцияларни хоҳлаган вақтда сотиб олиш ва қиммат нархларда сотишга тайёр бўлган чайқовчилар нишонини остида қолиб кетади. Бу эса миллий иқтисодиётни издан чиқарувчи аниқ бир таҳдиддир. Бу эса корпоратив бошқарувда акциядорлар ролининг ортишига сабаб бўлган.

“Японча” моделнинг яна бир хусусияти – “немисча” моделда бўлганидек, ўзаро иш муносабатлари билан боғлиқ компаниялар акцияларига қарама-қарши эгаллик қилиш, бу тадбиркорлик гуруҳлари “Кейрецу”нинг ташкил топшишида ўз ифодасини топган. Бу гуруҳларга кирган компаниялар одатда ўз акцияларининг унинг бошқа аъзоларига сотадилар. Акцияларга қарама-қарши эгаллик қилиш “Кейрецу” аъзоларига бир-бирининг фаолиятини назорат қилиш имконини беради ва ўзаро боғланган компаниялар ўртасида яқин ҳамкорликни таъминлайди.

Кичик бизнес субъектлари фаолиятида логистик инфратузилмани ривожлантириш омиллари. Республика илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари тўплами. – Т.: ТДИУ, 2019. – 410 б.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил 17 январдаги ПФ-5635-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги фармони вазифаларидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 25 февралдаги 133-ф сонли фармойиши ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019 йил 28 февралдаги 205-сонли буйруғига мувофиқ Инфратузилмани ривожлантириш ва логистика кафедраси томонидан “Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари” илмий тадқиқот маркази билан биргаликда 2019 йил 17 декабрь куни “Кичик бизнес субъектлари фаолиятида логистик инфратузилмани ривожлантириш омиллари” мавзусида ўтказилган илмий-амалий конференцияга келиб тушган илмий мақолалар жамланган.

Унда қуйидаги шуъбалар бўйича мақолалар тизимлаштирилган:

- Ўзбекистонда логистика инфратузилмаларини ривожлантириш истикболлари.
- Худудларда кичик бизнес ва логистик инфратузилмани ривожлантириш муаммолари.

Мақолаларда келтирилган маълумотларга муаллифларнинг ўзлари масъулдирлар.

ТДИУ ректори, т.ф.д., проф. К.А. Шарипов
умумий тахрири остида

Тахрир хайъати: и.ф.д., доц. К. Ахмеджанов, и.ф.д., проф. М. Косимова, и.ф.д., проф. Б. Салимов, и.ф.д., проф. Н. Махмудов, и.ф.д., проф. Б. Беркинов, и.ф.д., проф. Ш. Эргашходжаева, и.ф.д., проф. Н. Йўлдошев, и.ф.д., проф. А. Кучаров, проф. Г. Абдурахмонова, и.ф.д., доц.С. Худайкулов, и.ф.д., проф. У. Гафуров, и.ф.н., доц. М. Асқарова, и.ф.н., доц.И. Хотамов